

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De moeite waard om door te geven : de remonstrantse traditie aan het begin van de 21e eeuw

Junte, M.F.C.; Junte M.F.C.

Citation

Junte, M. F. C. (2017, September 21). *De moeite waard om door te geven : de remonstrantse traditie aan het begin van de 21e eeuw*. VU University Press, Amsterdam. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/54864>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/54864>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/54864> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Junte, M.F.C.

Title: De moeite waard om door te geven : de remonstrantse traditie aan het begin van de 21e eeuw

Issue Date: 2017-09-21

7. Geloven als levensgebied

7.1 Inleiding

Een consequentie van de keuze om geloven uit te leven in een geloofsgemeenschap is voor veel mensen dat het niet meevalt om geloven een plaats te geven in het dagelijks leven. Dat gaf Bart bijvoorbeeld meermaals aan. Aanvankelijk werd als verklaring een relatie gelegd met Barts leeftijd. In de interviews was duidelijk naar voren gekomen dat er verschillen bestaan tussen de geloofsbeleving van jongeren en die van ouderen. In eerdere interviews echter had Dodo iets anders aan de orde gesteld: het verschil tussen werken en niet-werken. Hij gaf aan wat hem bezighield op het vlak van geloven, spiritualiteit en kerkelijkheid en noemde dat *'het verbinden van de zondag en de maandag'*. Daarmee sneed hij als eerste aan dat het verre van vanzelfsprekend is en vaak zelfs problematisch om geloven en de betrokkenheid bij een geloofsgemeenschap een plaats te geven in de actieve levensfase. Mischa had dat zijdelings ook al genoemd. Ze vertelde dat ze pas besloot om lid te worden van een kerk nadat ze ophield met haar vrijwilligerswerk voor Amnesty International.

Dodo en Mischa leken daarmee te bevestigen dat geloven in toenemende mate iets is voor ouderen. Zij hebben de tijd om zich te verdiepen. Bovendien, zo werd gedacht, wordt met het klimmen der jaren de religieuze problematiek prangerender. Echter, hoewel leeftijd een bepalende rol speelt in de geloofsbeleving, gaat het niet om leeftijd als zodanig. Deelname aan het werkzame leven, verantwoordelijk zijn voor een gezin, het onderhouden van liefdesrelaties en vriendschappen, het op peil houden van persoonlijke ontwikkeling, het bijhouden van hobby's en sporten doen een zodanig beroep op tijd, energie en algeheel welbevinden dat geloven er voor veel mensen gewoon bij inschiet, zeker als het wordt uitgeleefd in georganiseerd verband.

Vooral in de interviews met Karel, Dodo en Bart kwam dit naar voren: in de actieve levensfase, wanneer meerdere levensgebieden gecombineerd moeten worden, gaat de tijd die aan geloven besteed kan worden vooral op aan het zoeken naar een eigen strategie om geloven en kerk een plaats te geven in het dagelijks leven. Met de keuze voor deze drie personen is een behoorlijke spreiding verkregen van personen in het werkende leven voor wat betreft leeftijd.

De groep van respondenten die in dit hoofdstuk aan het woord komen kenmerkt zich door een eenzijdigheid: alle drie waren mannen. Aanvankelijk leek het dat ook Louise en Mischa aan bod zouden komen bij dit onderwerp. Qua

leeftijd pasten ze in deze groep en daarmee zouden de vrouwelijke representanten vertegenwoordigd zijn. Zo was Louise qua leeftijd vergelijkbaar met Bart. Zij sprak echter, in tegenstelling tot hem, uitgebreid en onproblematisch over de rol van geloven in haar leven. Zij ervoer ook geen problemen in het combineren van geloven en dagelijks leven.

Dit hing echter nauw samen met haar persoonlijke situatie. Die verschilde sterk van die van Bart. Ze was alleenstaand en had niet de zorg voor een gezin. Daardoor hoefde zij in haar leven minder levensgebieden te combineren. Dat bleek de verklaring. Bovendien bleek het niet combineren van al die levensgebieden een bewuste keuze te zijn geweest. Louise had in haar studententijd ervaren wat geloven kon betekenen en wilde dat niet loslaten. Zij vreesde door te kiezen voor werk en een gezin die diepe geloofsbeleving kwijt te raken. De veranderingen die studiegenoten na hun afstuderen ondergingen, bevestigden die vrees. Daarom zette zij stappen om in haar dagelijks leven de rust en samenhang te behouden die zij nodig achtte om haar geloof te bewaren. In het licht van wat in dit hoofdstuk aan de orde is, bevestigde Louise zo dat deelnemen aan het werkende leven een factor is die consequenties heeft voor het geloven.

Mischa op haar beurt was qua leeftijd en levensfase vergelijkbaar met Dodo. Zij was net als hij kort voor het interview gepensioneerd. Zo ervoer zij het althans. Hoewel ze al sinds haar vijfenvijftigste uit het arbeidsproces was, had ze vanaf dat moment drie dagen per week voor Amnesty International gewerkt. Hoewel dat geen betaald werk was, deed zij dat wel met dezelfde instelling als waarmee ze tot die tijd werkte. Op de dagen dat ze voor Amnesty International werkte, ging ze naar kantoor of was ze op reis. Met Dodo representeerde ze de grens tussen werkenden en niet-werkenden. De thematiek van de relatie tussen werk en geloof had Dodo gedurende zijn werkende leven bezig gehouden en speelde nog altijd. Voor Mischa gold dat in veel mindere mate. Zij had, ook omdat haar man anti-religieus was als gevolg van zijn streng katholieke opvoeding, tijdens haar werkende leven niets met haar religiositeit gedaan. Na zijn overlijden en haar pensionering kwam er weer ruimte voor.

Louise en Mischa kozen hiermee voor een gangbare strategie: ‘opsluiting’ (*sequestration*). Louise sloot zich op in een leven dat zij organiseerde rond het geloven. Mischa sloot het geloven af tot het moment dat er meer ruimte kwam om tijd en energie te geven aan het geloven. Karel, Dodo en Bart daarentegen zochten actief naar strategieën om het geloven een plaats te geven in het alledaagse leven. Die drie worden hieronder besproken. Ze tonen drie ingangen tot het levensgebied van het geloof. Hieruit kan natuurlijk niet worden opgemaakt dat mannen naar manieren zoeken om werken en geloven te combineren en dat vrouwen die uit de weg gaan.

7.2 Bart: gericht op relaties binnen de geloofsgemeenschap

7.2.1 Aantrekkingskracht van de remonstrantse traditie

Bart was jurist. Hij werd in zijn studententijd remonstrant. Hij groeide op in een plaats in het noorden van het land. Hij zei *'een stevige protestantse achtergrond'* te hebben. In zijn studententijd stond wat religie betrof alles stil, tot hij in de krant las dat de remonstranten uit het Samen-op-Wegproces stapten. *'[Ik las] dat de remonstranten niet meededen, omdat, eh, andere kerken moeilijk deden over de inzegening van homoseksuele stellen. En daar stond een profiel van wat die remonstranten eigenlijk waren: elitair en intellectueel. Nou dat sprak mij wel aan'* (interview 22 oktober 2008). Hij bezocht in die tijd de ochtendvieringen van de Leidse Studentenekklesia. Daar ontmoette hij de remonstrantse predikant Christiane Berkvens-Stevelinck.¹ Via haar kwam hij bij de jongerengemeente Arminius² terecht en hij deed belijdenis in de eerste bijeenkomst van Arminius die hij bezocht.

Dat remonstranten intellectueel en elitair waren, sprak Bart nog altijd aan. Het waren naar zijn idee twee zaken die bij elkaar hoorden. Het vrijzinnige klimaat trok vrije geesten aan met een rationele instelling, die *'dogma's keihard kunnen wegsnijden'* (interview 22 oktober 2008). Hij haalde in dat kader de kennismaking met zijn schoonvader aan, die hem bij die eerste ontmoeting zei: *'De opstanding is een mythe'*. Bart ervoer dat als *'schokkend en tegelijk bevrijdend'* (interview 22 oktober 2008).

De sfeer van 'intellectueel en elitair' herkende hij ook in de Valkenboskring waarvan hij lid was. Hij omschreef de deelnemers aan deze kring als *'geen domme jongens en meisjes, die verschillende visies hebben en daardoor interessante gesprekken voeren'* (interview 22 oktober 2008). Bovendien waren de meesten een stuk ouder dan hij, *'ze staan aan het einde van hun leven'*, waardoor ze op een andere manier tegen de zaken van het leven aankeken. Tenslotte beviel het sfeertje van *'de gestudeerde mensen van de hogere middenklasse'* (interview 22 oktober 2008) hem goed. De meeste deelnemers keken terug op een geslaagde maatschappelijke carrière. *'Ik denk dat of je je thuis voelt bij een kerk is niet alleen bepaald door de dogmatiek, maar ook gewoon door de sfeer en of je aansluiting voelt bij de groep mensen die daar zitten. En ik denk dat dat misschien nog wel eens een grotere factor is dan de precieze belijdenissen of formulieren of wat dan ook'* (interview 22 oktober 2008).

1. Christiane Berkvens was als Academiepredikant ook actief in de Leidse Studenten Ekklesia. Ze was tegelijk ook predikant van de jongerengemeente Arminius.

2. Paragraaf 0.1.2

De kerk en het geloof namen in het leven van Bart en zijn gezin een belangrijke plaats in. Dat was een bewuste keuze. Tijdens de zomervakantie voorafgaand aan het interview besloten zijn vrouw en hij vaker en regelmatig naar de kerk te gaan. Op de vraag welke plaats kerk en geloof innemen in zijn leven noemde hij, naast de Valkenboskring, drie dingen. In de eerste plaats bad hij met zijn gezin voor het eten. In de tweede plaats gingen ze zoveel mogelijk wekelijks naar de kerk. In de derde plaats las hij dagblad *Trouw*.

In de toelichting op deze zaken speelden steeds persoonlijke relaties mee. Bij het bidden voor het eten ging het vooral om de kinderen. Zij zeiden een gedichtje op of zongen een liedje. De kinderen speelden ook een belangrijke rol bij de kerkgang. Toen Bart en zijn vrouw van Amsterdam naar Den Haag verhuisden, hebben zij zich afgevraagd of de Remonstrantse Kerk wel een juiste keuze zou zijn. Of er bij een ander kerkgenootschap niet meer kinderen zouden zijn. Zij namen toen de beslissing toch te gaan. Als iedereen zo denkt, zeiden ze tegen elkaar, komen er ook geen andere kinderen. Zijn vrouw had daar veel tijd in gestoken en hijzelf ook. Zo was in de loop van de tijd een groepje ouders met jonge kinderen ontstaan, dat regelmatig naar de kerk kwam. Dat leverde hem nogal wat op. Er was langzaamaan een groepje ontstaan dat elkaar kende en opzocht. *‘Dat wordt zo’n clubje, als dat in Den Haag blijft wonen, weet je gewoon, dat is het clubje waaruit straks weer de kerkenraad gehaald gaat worden en dat soort dingen. Zo werkt dat gewoon. En dat hoeven dan niet eens echt je vrienden te zijn, maar wel gewoon bekenden met wie je een soort vanzelfsprekendheid creëert, dat je elkaar ziet. Dat vind ik op zich wel leuk, zeg maar, van die kerk’* (interview 22 oktober 2008).

7.2.2 De gesprekskring

In de Valkenboskring ontmoette hij mensen in wie hij zich herkende. Het ging opnieuw niet in de eerste plaats om vriendschap of om, zoals hij dat noemde, *‘met elkaar de deur platlopen’*, maar om verdiepend en uitdagend contact. De oudere leden van de Valkenboskring waren een voorbeeld. Hun levenservaring herinnerde hem bovendien aan zijn eigen ontwikkeling. *‘Ik word straks veertig en, hè, als je vijftig bent denk je, ik ga het helemaal maken. En nu ben je veertig en denk je van, ja, weet je, da’s allemaal wel leuk, maar ik heb hier gewoon drie kinderen rondlopen en ik heb ook gewoon mijn natje en mijn droogje. Het is wel goed. [...] En als je zestig bent of zeventig dan zijn je kinderen al het huis uit en dan heb je daar ook van alles mee beleefd. Ja, dat relativeert enorm. Het betekent dat je gewoon heel anders tegen de dingen aankijkt. Je kunt in een boek iets lezen over iemand die in de knoei zit, en denken, ja, dat kan er gebeuren als je in de knoei zit. Maar ja, als je zeventig bent, is je dat gewoon twee of drie keer overkomen –nou ja, gewoon, en lees je dat dus ook anders’* (interview 22 oktober 2008).

Toch vond Bart leeftijd niet zo bepalend. *‘Meer [bepalend is] of die mensen helder kunnen denken. En dat kunnen ze hoor’* (interview 22 oktober 2008). Hij bedoelde daarmee dat leeftijdsverschil een goed contact niet in de weg staat. Bart spiegelde zich aan oudere kringleden. Hij had respect voor hun levenswijsheid en hun maatschappelijke carrière. En hij bewonderde de gedrevenheid en inzet waarmee ze de onderwerpen die in de kring aan de orde kwamen bestudeerden.

In dat laatste komt tot uitdrukking in welk opzicht het verschil in leeftijd of beter gezegd, de verschillende levensfase wel degelijk bepalend is. Hij zei: *‘Dan kom ik op een kring en dan kom ik om 8 uur daar binnen, en dan zegt Johan Goud, of zo, doodleuk: “ja, d'r stond nog een stukje op de opiniepagina van de NRC vanavond, heb je dat gelezen?” Om half zeven gaat de wekker, dan is het gewoon actie! Dan ben je gewoon bezig. En om half acht pak je de fiets en dan ben ik hier, dan heb ik echt de NRC niet gelezen. Het lijkt wel of niemand zich realiseert dat ik al anderhalve werkdag erop heb zitten. Het klinkt misschien een beetje flauw, maar het is gewoon een anderhalve werkdag. Dat is verder geen punt, maar dat geeft wel aan gewoon wat een impact dat heeft’* (interview 22 oktober 2008).

7.2.3 Consequenties van geloven voor het dagelijks leven

Lid zijn van een kerk en geloven waren bewuste keuzes van Bart. Hij gaf aan dat hij dat geloof serieus wilde nemen. Hij besteedde er tijd aan. Hij zocht naar manieren om zijn geloof gestalte te geven in de relaties, die voor hem belangrijk waren. Dat vergde nogal wat inspanningen om, zoals hij dat noemde, *‘de ballen in de lucht te houden’* (interview 22 oktober 2008). Daarvan getuigde zijn opmerking over het lezen van de krant, maar het gaat verder.

Hij noemde *‘godsdiens zo verschrikkelijk moeilijk. Zeker als je daar ook een beetje strengere opvattingen over hebt.’* Hij verwees naar verhalen over de vreemdeling in het Nieuwe Testament: *‘Ik sta op zitting en zeg: “Ja, deze mijnheer is vreemdeling. Hij is ongewenst verklaard. Daarvan is hij op de hoogte, want ik heb hier een akte van uitreiking van de beschikking “ongewenst verklaring” en hij is het land maar niet uit. Ik eis nu vier maanden gevangenisstraf”. Oké, dat doe ik, in toga, in functie, maar ’s zondags hoor ik wat anders. Het is veel makkelijker om daar niet over na te denken, niet naar de kerk te gaan en dat te zeggen. Een kenmerk van de christelijke godsdiens is toch dat het de pretentie heeft om alle facetten van jouw leven te beheersen. Daarmee is het toch ook tot op zekere hoogte totalitair, allesbeheersend. En de vraag is ook of je dat wil. Dus moet je je afvragen, is wat daar in het Nieuwe Testament staat, is dat dan zo waar dat je dat één op één, van 2000 jaar geleden naar nu kunt vertalen. Dan ben je al bezig om te gaan schuiven. In strikt zelotische zin, als je zegt: “nou dit staat er. Je moet de vreemdeling in je huis toelaten, dat neem ik letterlijk”, dan kan je niet dinsdag vier maanden eisen tegen een ongewenste vreemdeling’* (interview 22 oktober 2008).

7.3 Karel: Gericht op de integriteit van de traditie

7.3.1 Een remonstrantse achtergrond

Karel was afkomstig uit het midden van het land. Zijn vader was van gereformeerde huize en werd later vriend van de RB. Karel had het remonstrantse met zijn opvoeding meegekregen. Via zijn moeder stamde hij af van een remonstrantse familie. In zijn jeugd was de remonstrantse gemeente een ongedwongen vanzelfsprekendheid. Hij ging niet naar de kinderkring omdat hij zich daar niet thuis voelde, maar op zijn zestiende ging hij wel naar catechisatie. Uit het groepje van zes mensen, met wie hij catechisatie volgde, deden er vier belijdenis. Een van de zes bleef uiteindelijk katholiek.

Karel ging in Leiden studeren en bezocht daar kerkdiensten van de plaatselijke doopsgezind-remonstrantse gemeente in de Lokhorstkerk en van de Leidse Studenten Ekklesia in de Hooglandse Kerk. Bij beide haakte hij na een tijdje af. Bij de Ekklesia voelde hij zich niet thuis omdat mensen bij bijeenkomsten afgaven op het geloof van hun jeugd, de kerk van hun ouders. *'Ik herkende me daar niet in'* (interview 5 december 2007). Bij de remonstranten in Leiden werd de sfeer bepaald door discussies over de kruisvluchtwapens. Dat vond hij aanvankelijk wel interessant, maar op een gegeven moment ging het er alleen nog om of je daar nu voor of tegen moest zijn. Als gevolg hiervan kwam de kerkgang op een laag pitje. Dat betekende niet veel voor Karel, omdat de kerkgang bij hem van huis uit niet vanzelfsprekend was. Toen hij echter naar Den Haag verhuisde, sloot hij zich wel weer aan bij de plaatselijke remonstrantse gemeente.

Ten tijde van het interview was hij voor de tweede keer kerkenraadslid. Hij deed dat uit *'betrokkenheid bij de club'*, maar ook, zei hij, *'omdat ik vind dat het mij gemiddeld, maatschappelijk gezien, heel goed gaat. Dat ik heel veel uit de poule krijg of eruit mag halen, en dan vind ik dan moet je er ook, belangeloos, zelf wat in terug stoppen'* (interview 5 december 2007). Bij zijn aantreden voor een tweede termijn had hij aan de kerkenraad en in de ledenvergadering gezegd welke uitgesproken ideeën hij erop nahield. Die kwamen tot uitdrukking in twee punten. Het eerste was dat hij zich in wil zetten voor het behoud van een zelfstandige remonstrantse gemeente. Dat betekende naar zijn idee dat samenwerking met andere kerken niet aan de orde was. Dat belemmerde het werven van leden van deze kerken voor de RB. Het tweede was, wat hij noemde, *'een bepaald ambitieniveau'*: *'Ik ben niet van de club die als laatste het licht gaat uitdoen. Mijn ambitieniveau is dat dat een probleem is voor mijn kinderen, als ze zo oud zijn als ik'* (interview 5 december 2007).

Dit ambitieniveau betekende overigens niet dat lid worden van de RB voor iedereen vanzelfsprekend moest zijn. *'Niet iedereen zou er zomaar altijd in moeten mogen'* (interview 23 juli 2008), zei hij. Iedereen moest kennis kunnen nemen van

wat de remonstranten deden. Iedereen moest zelf kunnen beslissen of hij erbij hoorde. Aan de andere kant zag hij overeenkomsten met de Haagse Sociëteit, waarvan hij lid was. *'Het feit dat er ballotage is, zorgt er eerder voor dat er meer mensen naar binnen willen. En op die manier is er niets mis als remonstranten ballotage zouden hebben'* (interview 23 juli 2008).

7.3.2 Verhouding tot andere tradities

Karel sprak zich uitgebreid uit over de overeenkomsten met en de wijze waarop remonstranten verschilden van andere groeperingen en godsdiensten. In relatie tot de PKN kwam hij tot een vergelijking met een gespecialiseerde wijnhandel: *'Je kan prima wijn kopen bij de Albert Heijn. Ik koop ook wijn bij de Albert Heijn, maar ik koop ook wijn bij de gespecialiseerde wijnhandel. En ik denk niet dat, als je zou zeggen dat wijn geloven is, er meer wijn verkocht gaat worden als de gespecialiseerde wijnhandel en de Albert Heijn zouden fuseren. Dat zou er alleen toe leiden dat slechts een uiterst klein deel van het aanbod van de gespecialiseerde wijnhandel in de grotere, bredere handel terecht komt. Dat er vrij veel van het specifiek aangeboden product domweg verdwijnt. Aan de hoeveelheid wijn die er geconsumeerd wordt, kun je totaal niks zien. Hooguit in negatieve zin, omdat een paar mensen minder goed bediend worden in de markt als er bediend werden. Dat is denk ik voor de kerken precies hetzelfde. Als de remonstranten pretenderen een volkskerk te zijn en die kant op willen, in mijn ogen moeten die mensen zich laten nakijken. We doen iets heel specifiek, voor een heel smal segment van de bevolking, voor zover geïnteresseerd in christendom. Maar dat bestaansrecht hebben we zolang we het voor dat segment heel erg goed doen. En dan heb je bestaansrecht, gewoon naast de PKN'* (interview 5 december 2007).

Hoewel Karel een heel duidelijk onderscheid maakte tussen tradities, had hij ook oog voor de overeenkomsten met allerlei kerkgenootschappen. Zo zag hij overeenkomsten tussen de remonstranten en de katholieken. In beide tradities was de horizontale dimensie belangrijk. *'Goede werken zijn natuurlijk heel belangrijk in de roomse traditie. Wil jij tot verlossing komen, dan moet je dus gewoon wat gaan doen, en wel voor andere mensen. En kom daar maar eens om in de PKN, als je richting midden-orthodoxie of erger gaat'* (interview 5 december 2007).

Op dat praktische vlak had hij ook veel waardering voor jodendom en islam, omdat geloven daar betekende 'je aan de regels houden'. Het was naar zijn idee een typisch christelijke, *'en dan vooral protestantse hang up'* dat geloven tussen je oren zat. Hij haalde wanneer het ging over de verhouding tot andere religieuze tradities een opmerking aan van zijn vader: *'Mijn vader zei, als het ging over de grote geloven, en met name dan als het ging over jodendom, islam en christendom, en binnen het christendom al die verschillende soorten: "je moet het eigenlijk zo zien: we werken allemaal voor dezelfde baas, maar mogelijkterwijls niet op dezelfde*

klus”. En de een is misschien schilder en de ander elektricien, en er is niks mis met een schilder, en er is niks mis met een elektricien, alleen je hoeft het ook weer niet door elkaar te gaan halen. Niet iedereen hoeft dus hetzelfde te zijn. Dat is helemaal geen probleem’ (interview 23 juli 2008).

7.3.3 De praktisch-rationele betekenis van de traditie

In het gesprek sprak Karel in sterk pragmatische en rationele termen over kerk en geloven. Over geloofsvoorstellingen als het bestaan van God en het leven na de dood dacht hij zelf in sterk relativistische termen. Ze deden er minder toe, omdat mensen het daar uiteindelijk nooit over eens werden. Daarin was hij, sinds zijn jeugd, overigens wel veranderd. Toen hij belijdenis deed, meende hij op die vragen een duidelijk antwoord te hebben of het tenminste te kunnen vinden. Dat geloofde hij nu niet meer, maar dat maakte de vragen niet volkomen irrelevant. *‘Als je echt met z’n allen helemaal zou vinden: “Hij bestaat niet”, dan wordt het te kaal. Dan is op een gegeven moment volstrekt onduidelijk wat je aan het doen bent. Dus twijfel is wel het minimum wat je zou horen te hebben om het overeind te kunnen houden. Alleen maar doorzetten van iets wat alleen maar een traditie is, werkt ook niet. Maar ergens op dat grensvlak daar lopen een heleboel remonstranten, en die kunnen dat al heel erg lang volhouden en ik voel mijzelf daar helemaal prima bij’* (interview 23 juli 2008).

Op de vraag of hij een beschrijving kon geven van wat tot zijn geloof behoorde, gaf Karel een kort en duidelijk antwoord: *‘Nee, dat heb ik natuurlijk gedaan toen ik achttien was, en inmiddels eet ik à la carte. Dan kan ik dat elke keer opnieuw natuurlijk bijstellen. Ik heb dat niet op een geordende manier voor handen’* (interview 23 juli 2008). De verandering die hij had meegemaakt sinds hij belijdenis deed, was dat hij minder belang was gaan hechten aan geloofsvoorstellingen en meer aan de geloofspraktijk. Geloven had voor hem te maken met drie dingen: kerkelijke rituelen, bijbelse symbolen, en vanzelfsprekende handelingen. Daarmee was geloven voor hem onlosmakelijk verbonden met een religieuze traditie.

De *‘rituele vormen van de traditie’* hadden, aldus Karel, een belangrijke betekenis in crisissituaties. *‘Als er iemand dood gaat, hebben mensen die overblijven behoefte om daar op de een of andere manier over te praten, die moeten daar gevoels in kwijt. En wat ik gezien heb, is dat mensen, die eigenlijk niks meer hebben met de transcendente vraag en ook niet een traditie hebben, zelf iets gaan verzinnen, wat, als je het over autochtone Nederlanders hebt, razendsnel gaat lijken op een bedrieglijke kleuterversie van het christendom. Dat voldoet dan in ieder geval niet aan mijn esthetische standaard. Dan denk ik, ja, als je toch dat aan het doen bent, waarom pak je dan niet iets waar al 2000 jaar over is nagedacht en waar een hele grote nuance in te vinden is. Het verhaal van, “oma is een sterretje aan de hemel”, dat kan ik inmiddels, toch wat volwassener geworden, empathisch aanho-*

ren, maar het is van een lelijkheid, die ik verpletterend vind' (interview 23 juli 2008).

Karels bezwaar tegen vrije rituelen en de taal die daarbij hoort, is niet alleen esthetisch van aard. Hij benadrukte ook het belang van de sociale context van de christelijke traditie. Verhalen en rituelen krijgen betekenis doordat ze door anderen herkend worden. Zo kan in een kerkdienst gesproken worden over een leven na de dood, zonder dat iedereen daar precies hetzelfde van vindt. Hij vergeleek het met een reguliere kerkdienst. *'Sommige carnavalskrakers uit het Liedboek zijn liederen, die ook in remonstrantse kerken zeer luid gezongen worden. Als je nou eens precies naar de tekst gaat kijken, is de precieze verhouding met het remonstrants gedachtegoed niet altijd evident'* (interview 23 juli 2008).

In crisissituaties kan de *beeldtaal* van de traditie ook een persoonlijke betekenis hebben. Karel vertelde over een ingrijpende gebeurtenis in zijn familie, toen zijn moeder een hartinfarct kreeg en in het ziekenhuis terechtkwam. Nadat hij haar had bezocht en toen nog helemaal niet duidelijk was hoe het af zou lopen, zag hij onderweg in de trein een regenboog. Dat gaf hem vertrouwen. Hij blikte er met dezelfde praktische en analytische blik op terug. *'Aan iets wat ik zie, geef ik een duiding, waarvan ik rationeel weet dat het gewoon een bijbelse duiding is. Als ik dus een regenboog zie, dan zit dat ergens in mijn hoofd als teken van het verbond, enzovoorts. Nou, hè, eh, en dat is een stukje beeldtaal en daar kan ik wel wat mee. Dat kwam toevallig op een voor mij passend moment langs'* (interview 23 juli 2008).

Het aspect van het *vanzelfsprekende handelen* dat Karel tot het geloof rekende, lag in het verlengde van deze duiding van de regenboog. In crisissituaties heb je volgens Karel het geloof nodig om vol te houden. Dan doe je misschien dingen waarvan je de zin of het nut betwijfelt. Dat heeft met plicht te maken. Omdat je jezelf met een traditie verbonden hebt en daarom de dingen *'gewoon doet, ijzerenheinig'*. Dan doet het er even niet toe of het uitkomt of dat de betekenis niet helder is. *'Dat is op lange termijn vaak heel zinvol. En soms zijn zinloze handelingen juist het meest zinvol, in die zin dat ze een stukje beschaving overeind houden'* (interview 23 juli 2008). Hiermee legde Karel een verbinding tussen het *vanzelfsprekende* gedrag, dat met een traditie is gegeven en de normatieve functie van tradities.

7.4 Dodo: gericht op een remonstrantse mentaliteit

7.4.1 Remonstrant geworden in Groningen

Dodo zei over zijn opvoeding: *'thuis ben ik met een bepaald soort afstandelijkheid opgevoed.'* Hij was wel gedoopt, *'maar verder werd het openbaar: bijbellessen.'*³ *Met een mogelijk diepere dimensie ben ik niet opgevoed. In mijn genen had ik wel een zekere behoefte'* (interview 1 augustus 2008). Die genetische behoefte verbond hij met zijn familiegeschiedenis. Hij liet portretten zien van zijn grootvader en bet-overgrootvader. De laatste was rond 1860 predikant in de Pieterskerk in Leiden. Die preekte daar onder politiebescherming: hij was een theoloog van de Groninger Richting, een theologische school die geloof en rede met elkaar wilde verbinden, en men verwachtte oppositie uit meer behoudende hoek.

In zijn studietijd in Groningen ontdekte Dodo iets te hebben met godsdienstige vragen, met spiritualiteit. Hij zei: *'Groningen was redelijk spiritueel eind jaren zestig. Vergeleken met Amsterdam, waar Provo ook een zekere eigen spiritualiteit had, maar politieker was, was er in Groningen altijd een mengvorm met psychologie. Het mensbeeld van de mens die mocht groeien, moest groeien en door de kaders tegengehouden werd om te groeien en niet alleen geen macht had in die structuren, zeg maar het Amsterdamse denken, maar ook niet het vermogen om tot volledige bloei te komen'* (interview 1 augustus 2008). Dat hij pas rond zijn twintigste gevoel kreeg voor religie zag Dodo als een handicap. Tegelijk had zijn opvoeding de nodige voordelen. Hij had niet de neiging om *'uit het hokje te breken'*. Een neiging die hij waarnam bij een heleboel mensen die wel religieus zijn opgevoed en *'zodanig in dat hokje gezet zijn dat ze nog maar een ding kunnen en willen, namelijk uit dat hokje breken'* (interview 1 augustus 2008).

In Groningen ging hij, vlak voor hij met zijn aanstaande vrouw naar Den Haag zou verhuizen, op zoek naar een kerkgenootschap waar hij zich thuis voelde. De aanleiding was dat ze graag een kerkelijke inzegening van hun huwelijk wilden. Ze kwamen terecht bij de remonstrantse kerk aan de Coehoornsingel. Daar spraken de preken van de remonstrantse predikanten hen het meeste aan en besloten ze remonstrant te worden.

7.4.2 Het verbinden van de zondag en de maandag

In het interview benaderde Dodo kerk en geloof niet vanuit het levensgebied van het geloof. Hij begon bij het werkende leven. Hij had van 1989 tot zijn prepensi-

3. Dodo bedoelt dat thuis geen aandacht werd besteed aan zijn religieuze opvoeding, op de openbare school die hij bezocht daarentegen wel.

oen in 2008 voor de ondernemingsorganisatie NCW gewerkt en na de fusie in 1997 voor VNO-NCW. Begin jaren negentig kwam de vraag op wat nu precies christelijk was aan het NCW. De christelijke identiteit kwam vooral naar voren in het benadrukken van het belang van het maatschappelijk middenveld, naast markt en overheid, *'lijnen uitzetten die een bepaald sociaal gehalte hadden'* en het onderhouden van het contact met het CDA. *'Maar'*, zo zei hij, *'aan het christelijke zelf gebeurde niet zoveel'* (interview 31 juli 2008).

Omdat hij daar vragen over bleef stellen en men weinig zag in een geestelijke of een theoloog van buiten heeft hij dat thema zelf opgepakt. *'Toen ben ik in '92 of '93 begonnen met, ja, dat verbinden van de zondag en de maandag. En dat vind ik een heel belangrijk iets, en dat doen remonstranten op zich wel vaker, alleen meer in het vlak van de cultuur vaak. En ja, Harry de Lange heeft er dan bekendheid omdat hij het ook wel naar de economie deed, maar ik vond hem meer een politicus dan een theoloog, zeg maar. Hij verbond wel een heel sterke gedrevenheid aan de politiek, maar bijbelcitaties heb ik hem eigenlijk nooit horen gebruiken. Het was meer de bijbel gereduceerd tot slogans van rechtvaardigheid, solidariteit, etcetera, en dus moeten we dat en dat. Maar geen parabel om te laten zien hoe we op dit moment nog tegen dezelfde problemen aanlopen als 2000 jaar geleden, en dat we in wezen als mensen nog steeds, altijd tegen dezelfde soort problemen aan zullen lopen, van structuur en structuren weer loslaten omdat ze gaan overheersen'* (interview 31 juli 2008).

Dodo is geen typische remonstrant. Hij gaf ook aan niet vaak remonstrantse kerkdiensten te bezoeken. In die kerkdiensten ontmoetten naar zijn idee de zondag en de maandag elkaar niet. Hij ontmoette in de kerk niet de mensen die hij op straat en op zijn werk ontmoette, zoals hij dat wel had in de Kloosterkerk waar hij regelmatig kwam. Met de kerk als zondagsgebeuren had hij niet veel. Het werd pas vruchtbaar als de zondag en de maandag inhoudelijk wat met elkaar te maken hadden. Dan ging het om, wat hij noemde, het kanselwerk. Remonstranten richten zich in de prediking op de cultuur, in mindere mate op de politiek, maar het gaat zelden over het werkende leven. Dat trof hij wel aan in de Hooglandse Kerk in Leiden.

De afstand tot de remonstrantse gemeente was voor Dodo geen belemmering om zich remonstrant te noemen. Remonstrant zijn betekende voor hem niet zich aansluiten bij een geloofsgemeenschap. Hij noemde het eerder een mentaliteitskwestie. De remonstranten zijn vanouds een domineeskerk, zei hij, dus koos ik ook voor bepaalde dominees. De structuur van de RB had ik niet nodig om remonstrant te zijn: *'Je kunt je remonstrant zijn ook op andere manieren uitleven'* (interview 31 juli 2008). Wat dat betreft was het naar zijn idee een gemiste kans dat de remonstranten niet meegegaan zijn in de fusie van de SoW-kerken tot een Protestantse Kerk in Nederland. Met een bijbelse metafoer: *'Het zout moet zouten. Het moet niet in het vaatje blijven. Het zout moet in de pap'* (interview 31 juli

2008). Het ging er uiteindelijk om dat je je mening overeind kon houden, wat de kerkelijke context ook was.

Dit standpunt was de uitkomst van een proces. In zijn studententijd in Groningen was hij met zijn vrouw overtuigd remonstrant geworden. Toen hij naar Den Haag verhuisde, werd hij actief lid van de RGDH. Naast zijn deelname aan de gesprekskring, waar hij afscheid van nam, was hij ook tweemaal kerkenraadslid in Den Haag. De tweede periode had hij voortijdig afgebroken omdat hij zich niet meer thuis voelde in de gemeente. Voor Dodo ging het persoonlijke geloof boven de structuur van een landelijk kerkgenootschap of een plaatselijke gemeente. Beide hadden zich naar zijn idee onvoldoende vernieuwd.

7.4.3 Personalisering van de remonstrantse traditie

Over die vernieuwing van de traditie had Dodo uitgesproken ideeën. ‘*Wat Jezus met het Oude Testament deed, moeten wij met het Nieuwe Testament doen*’ (interview 31 juli 2008). Hij haalde daarbij een overdenking aan over de bruiloft in Kana (Johannes 2, 1-11), die hij bij gelegenheid van zijn afscheid bij VNO-NCW hield. Het ging hem in die overdenking om de stenen watervaten. Die stonden voor de traditie. Jezus gebruikte het water in de vaten echter niet om te reinigen, zoals het bedoeld was, maar als wijn om te schenken voor een feest. Zo vernieuwde hij de traditie. Dat voelde Dodo ook als zijn opdracht. Gedurende het interview, gebruikte hij steeds bijbelse beelden om zijn bedoelingen te verduidelijken.

Een van de verhalen, waarnaar hij meermaals verwees om zijn ideeën over de zondag en de maandag uiteen te zetten, was 1 Koningen 19, 9-14. Het ging over de profeet Elia die op de vlucht was voor een hem weinig goedgezinde koning. Het verhaal vertelde hoe God zich aan Elia toonde: niet in een storm, niet in een aardbeving, niet in een vuurkolom, maar in een zachte bries. ‘*In dat beeld van God is niet in de storm, niet in de aardbeving, niet in de vuurkolom, maar in het koeltje... Nou, de zondag heeft dan meer het karakter van het koeltje, maar eigenlijk geloof ik het niet dat God niet in die storm zou zijn en zo. Daar is ie wel degelijk, voor mijn gevoel, alleen daar is ie inderdaad bijna niet te ervaren, want daar zijn zo overweldigend veel andere toestanden er omheen*’ (interview 1 augustus 2008).

Met dit beeld hoopte hij tegelijk weer te geven hoe ver de gangbare kerkelijke praktijk afstond van het alledaagse leven van mensen, én een richting aan te geven waarin opnieuw een verbinding gelegd kon worden tussen beide. Tekenend was echter dat hij voor zijn ideeën kennelijk niet de ruimte vond in de plaatselijke gemeente waarvan hij lid was en waarin hij actief is geweest.

Dodo koos daarmee voor een ingang tot de traditie via de vernieuwing van die traditie. In zijn verhaal stonden het persoonlijke geloven en het zoeken naar uitdrukkingen voor die manier van geloven voorop. Hij bracht betekenissen naar

voren van klassieke beelden en verhalen die aansloten bij het alledaagse leven waarvan het levensgebied van het geloof was buitengesloten. Zo hoopte hij een verbinding tot stand te brengen tussen de zondag en de maandag die een revitalisering van de remonstrantse traditie tot gevolg zou hebben, die echter niet in hoefde te houden dat de remonstrantse instituties en organisaties in stand bleven. Bovendien bleef hij zoeken naar mogelijkheden om zijn persoonlijke overtuigingen als remonstrant te duiden. Dat deed hij enerzijds door aan te geven hoe hij verworteld was in de remonstrantse traditie en anderzijds door naar voren te brengen dat hij de remonstrantse traditie elders meer aantrof dan in de RB.

7.5 De inkapseling van het levensgebied van het geloof

7.5.1 De levensloop is op zichzelf komen te staan

Bart, Karel en Dodo hanteren levensstijlstrategieën om het geloof een plaats te geven in hun dagelijks leven. In alle drie strategieën komen drie aspecten van persoonlijk geloven naar voren: de traditie, geloofsgemeenschappen en vernieuwing van de traditie. De eigen combinatie van deze drie aspecten verleent aan ieders geloofswijze een persoonlijk karakter. De strategieën verschillen wat dat betreft ook van elkaar. Iedere strategie heeft een eigen richting: persoonlijke relaties, de overlevering en het doorgeven van de remonstrantse traditie, en het streven naar een persoonlijke remonstrantse identiteit.

De verschillende gerichtheid van de strategieën biedt Bart, Karel en Dodo een eigen ingang tot het levensgebied van het geloof. Het levensgebied van het geloof is een samenhangend geheel van factoren dat functioneert doordat het samenhang verleent aan het alledaagse leven. Die samenhang is echter niet gegeven, maar hangt af van de rol die het geloven speelt in hun leven en de mate waarin zij streven naar samenhang. Dat streven is onlosmakelijk verbonden met het leven in de hoogmoderne samenleving en is een consequentie van het verschijnsel van de *inkapseling van de beleving* (Giddens 1991: 144-180). Het is een onbedoeld gevolg van het feit dat tradities, gemeenschappen en de levensloop van mensen zijn georganiseerd als een intern referentieel systeem. Dat betekent drie dingen.

1. Mensen beleven hun *levensloop als opzichzelfstaand* en pas in tweede instantie als schakel in de ketting van opeenvolgende generaties. Dat opzichzelfstaande karakter betekent niet dat de levensloop een autonoom karakter heeft. Integendeel, de levensloop is ingebed in sociale relaties, maar die relaties hebben het karakter van een netwerk waarin de persoon het uitgangspunt is.
2. Een modern persoon richt zijn leven in aan de hand van *persoonlijke keuzen* en voorkeuren en niet op grond van traditionele verwachtingen en aanspraken.
3. Niet rituele passages structureren de levensloop, maar '*open experience thresholds*' (Giddens 1991:

146-148). In moderne samenlevingen zijn rituele markeringen van overgangsmomenten tussen de levensfasen steeds minder gangbaar en ze hebben mede daardoor steeds minder betekenis. In plaats van een rituele overgang treedt de identiteitscrisis. Mensen zijn zich daarvan bewust en het organiseren van de levensloop is in belangrijke mate bedoeld om die crises het hoofd te bieden.

Deze interne referentialiteit van de levensloop ligt aan de basis van *'the reflexive project of the self'*. Persoonlijke identiteit is in de hoogmoderne samenleving geen gegeven. Mensen zijn in hoge mate zelf verantwoordelijk voor wie ze willen zijn. '[This] is not the same as arguing from the premises of methodological individualism. [...] To some degree, the contrary is the case: the self establishes a trajectory which can only become coherent through the reflexive use of the broader social environment' (Giddens 1991: 148).

Die ruimere sociale omgeving is in de hoogmoderne samenleving niet een eenheid, maar een landschap van levensgebieden. Deze verschillende levensgebieden, zoals gezin en familie, werk, vrienden, hobby's, verenigingen en religiositeit zijn, net als de levensloop, georganiseerd als intern referentiële systemen. Dat wil zeggen dat de logica van redeneringen en de betekenis van gedragingen en uitingen tot stand komen binnen een bepaald levensgebied en niet vanzelfsprekend ook daarbuiten geldig zijn in een ander levensgebied. Dit betekent ook dat er nauwelijks extrinsieke morele normen bestaan voor de verschillende levensgebieden. Gedragsregels hebben vooral een functioneel karakter binnen het levensgebied. Een consequentie daarvan is dat mensen in hun alledaagse leven moeten schakelen tussen verschillende levensgebieden en daarbij hun gedrag aanpassen aan de *mores* van die levensgebieden. In ieder levensgebied zijn er verwachtingen, zekerheden en vanzelfsprekendheden die bepalend zijn voor de rol die iemand vervult en die niet noodzakelijk gelden op andere terreinen.

7.5.2 De opsluiting van de beleving

Dit schakelen bemoeilijkt de ervaring van samenhang en coherentie in het leven van alledag. Het ervaren van samenhang is niet gegeven, maar wordt door mensen zelf tot stand gebracht doordat zij hun leven aan de hand van routines en vanzelfsprekendheden organiseren als een intern referentieel systeem. Dat brengt met zich mee dat zaken die interfereren met deze vanzelfsprekendheden en daardoor een bedreiging vormen voor de *flow* van het dagelijks leven, in de marge van de samenleving terechtkomen. Anthony Giddens heeft uitgebreid gereflecteerd op dit verschijnsel (Giddens 1991; 1992). Een uitstap naar zijn theoretische werk op dit punt is verhelderend.

'Sequestration [Opsluiting van de beleving, M.J.] is the condition of the establishing of large tracts of relative security in day-to-day life in conditions of modernity. Its effect, which [...] should be regarded as an unintended consequence

of the development of modern institutions, is to repress a cluster of basic moral and existential components of human life that are, as it were, squeezed to the sidelines' (Giddens 1991: 166-7). Er kunnen vijf morele en existentiële thema's onderscheiden worden die op de voorgrond treden als het gaat over het ontstaan van zelfstandige levensgebieden: 1. criminaliteit; 2. gekte; 3. handicaps, ziekte, ouderdom en dood; 4. seksualiteit; 5. de natuur.

Deze zaken zijn enerzijds onlosmakelijk verbonden met het alledaagse leven en bovendien, voor wie er mee te maken krijgt, bepalend voor de persoonlijk identiteit en een bron van identiteitscrises. Anderzijds worden ze ervaren als niet behorend tot het goede leven van alledag, of tenminste als er moeilijk in te integreren. Op het niveau van het persoonlijke leven vormen ze een potentiële bedreiging voor de routinematige continuïteit van het leven van alledag. Op het algemeen maatschappelijk niveau worden ze gerekend tot het persoonlijke domein. Daar is alleen plaats voor deze thema's zolang de impact ervan de gang der dingen niet beïnvloedt.

De opsluiting van de beleving brengt met zich mee dat er levensgebieden ontstaan die zijn georganiseerd rond de vijf thema's. Deze levensgebieden tonen zich deels als organisatorische eenheden, zoals gevangenissen, psychiatrische instellingen, seniorenwoningen, verzorgingshuizen, ziekenhuizen, hospices en begrafenisondernemingen. Het zijn instellingen waar mensen, die geconfronteerd worden met zaken als ziekte, criminaliteit en psychiatrische problemen permanent of tijdelijk terecht kunnen. Het leven in deze ingekapselde levensgebieden is georganiseerd rond de thematiek die in de instelling aan de orde is. Bovendien bieden deze instellingen interactiemodi voor mensen die zich beroepsmatig met deze zaken bezighouden in de vorm van kleding, protocollen en gedragsregels.⁴

Deze organisatorische eenheden geven gestalte aan het institutionele karakter van de opsluiting van de beleving. Giddens spreekt van arena's van opsluiting (*arenas of sequestration*): levensgebieden die buiten het alledaagse leven van werk, gezin, vrije tijd en persoonlijke ontwikkeling staan, omdat ze een bedreiging vormen voor de continuïteit ervan. Deze arena's omvatten meer dan alleen de organisatorische eenheden. Ze zijn een uitvloeisel van het gedrag van mensen in hun dagelijks leven. 'The institutional repression which moral sequestration signals is not, however, a psychological repression: it does not depend on the internalization of ever more strict forms of conscience, in the manner suggested by Freud. [...] The development of relative secure environments of day-to-day life is of central importance to the maintenance of feelings of ontological security. Ontological security, in other words, is sustained primarily through routine itself.

4. Vergelijk paragraaf 7.2.3 waar Bart spreekt over zijn rol als officier van Justitie in relatie tot zijn geloofsovertuiging.

Although daily existence is in many ways more controlled and predictable in modern social conditions by comparison with the generality of premodern cultures, the framework of ontological security becomes fragile. The protective cocoon depends more and more on the coherence of routines themselves, as they are ordered within the reflexive project of the self (Giddens 1991: 167).

7.5.3 De paradoxale kwaliteit van het geloof als levensgebied

Kerk, godsdienst en geloof zijn zaken die Giddens niet noemt als het gaat over de opsluiting van de beleving. Toch zijn ze er intrinsiek mee verbonden. In de eerste plaats omdat geloof en zingeving bij uitstek gaan over existentiële vragen en morele dilemma's die het leven in een moderne samenleving met zich meebrengt.

In de tweede plaats omdat de normen en waarden van het geloof vaak de pretentie hebben te gelden voor het hele leven en niet alleen voor het religieuze domein. Dat geldt des te meer wanneer geloven verbonden is met de religieuze instituties en formele geloofsgemeenschappen uit het veld van de traditionele religiositeit. Deze pretentie staat op gespannen voet met de functionele organisatie van de verschillende levensgebieden, die volgens hun eigen normen en waarden opereren.

In de derde plaats bewegen kerken en geloofsgemeenschappen zich vaak in de afzonderingsarena's. Hoewel de vanzelfsprekende verbondenheid van de kerken met hospitalen, instellingen voor geestelijke gezondheid, ouderenzorg en zaken rond het levenseinde ten einde is, werpen kerken zich vaak wel op als beschermer van de zwakken.

In de vierde plaats maken de leeftijdsopbouw en de teruglopende ledentallen dat kerken meer en meer uit het centrum van de samenleving verdwijnen en in de marge terecht komen.

Dat geeft kerk en geloven een paradoxale kwaliteit. Enerzijds bezit geloven de potentie om samenhang te verlenen aan het leven. Deze functie vloeit voort uit het feit dat geloven als levensgebied georganiseerd is als een intern referentieel systeem, waartoe de drie aspecten geloofsgemeenschap, traditie en persoonlijke ervaring toegang bieden. Anderzijds wordt deze functie belemmerd doordat religie een ingekapseld levensgebied is. In de praktijk valt het niet mee om kerk en geloven een plaats te geven naast andere verantwoordelijkheden en aanspraken die bij het dagelijks leven horen. Deze paradoxale kwaliteit komt naar voren bij alle drie de respondenten.

Bart

In Barts streven om een samenhang te vinden, waarin ook het geloof een eigen plaats heeft, speelde de deelname aan de Valkenboskring een voorname rol. In die gesprekskring trof hij een sfeer aan die hij herkende van zijn werk bij de Hoge

Raad. Tegelijk gaf hij aan dat het ‘esprit de corps’ van de oudere generatie, die elkaar kende van de universiteit, de corpora en de vrijzinnige christelijke jeugd- en jongerenorganisatie in de huidige context niet langer bestond. Hij bereedde die verandering en droeg er verklaringen voor aan, maar tegelijkertijd vond hij een dergelijk *esprit* in de club van ouders van jonge kinderen.

Kerk en geloven zijn een belangrijk onderdeel van Barts levensstijl en daarmee een bepalend element van zijn persoonlijke identiteit. Geloven is sterk verbonden met zijn huwelijk en zijn gezin. Door participatie in de club van ouders en de Valkenboskring vergroot hij de reikwijdte van het levensgebied van het geloof en daarmee de betekenis ervan voor zijn persoonlijke identiteit. In het interview kwam de identiteitsvraag expliciet aan bod. Hij haalde een gesprek aan met zijn vrouw: *‘Ik heb wel eens tegen mijn vrouw gezegd: “Ik ben helemaal geen christen”. “Je bent wel een christen”, zei ze, “Je gaat naar de kerk. Je bidt voor het eten. Je zit op een kring. Je hangt hier een plakkaat voor het raam over Arminius, dat is zending. Jij bent gewoon christen, alleen je wilt je daar niet mee associëren omdat die term toegeëigend is door de evangelicalen en de wat zwaardere hoek, maar strikt genomen ben jij gewoon een christen.”’* (interview 22 oktober 2008).

Dodo

Dodo’s religieuze ontwikkeling bestaat in een verschuiving van het zoeken van een geloofssamenhang in een bestaande geloofsgemeenschap naar een persoonlijke, remonstrantse mentaliteit. Daar gaat het uiteindelijk om in de remonstrantse traditie. Hij noemde de remonstranten een domineeskerk en duidde daarmee zijn eigen gedrag: achter dominees aangaan die het remonstrantse gedachtegoed vertolken. Bovendien, zei hij, ‘het zout moet niet in een zoutvatje zitten, maar in de pap. Zout moet zouten’. Het remonstrantse opsluiten in een geloofsgemeenschap is uiteindelijk niet erg remonstrants. Het komt er tenslotte niet op aan dat je met gelijkgezinden optrekt. Het gaat er uiteindelijk om je eigen mening temidden van die van anderen overeind te houden (interview 31 juli 2008). Daarom is zijn persoonlijke geloof verbonden met een netwerk van personen en informele groepen dat meer omvat dan de RB en de kerk.

Dodo komt zo tot een eigen verhouding tot de remonstrantse traditie. Hij haalde in het gesprek een opmerking van Anselm Grün aan over het dogma van de Maria Hemelvaart: *‘Anselm Grün zegt dan, [...] “ja je moet niet bij Maria blijven stilstaan. Het feit dat het een dogma is wil zeggen: zo gaat het elk mens. Elk mens gaat met lichaam en al naar de hemel. En lichaam moet je dan niet opvatten als het pure fysieke lichaam, maar als de bundeling van ervaringen die je als mens hebt meegemaakt.” [...] Hoe een modern theoloog, zoals Anselm Grün, dan dus zegt: “nee, een dogma moet je niet zien als iets keihards, daar moet ook leven in zitten, dat moet je ook naar jezelf toe trekken, daar moet je ook nieuwe inhoud aan geven”. En dat is mij dierbaar’* (interview 31 juli 2008).

Welke kwaliteit een persoonlijke verhouding tot de traditie heeft komt tot uitdrukking in het feit dat Dodo in staat is persoonlijke ervaringen te verbinden met voorstellingen uit de traditie die daarmee bij voorbaat strijdig lijken. Daarvan getuigde zijn uitspraak over God in de storm, de aardbeving en de vuurkolom: God is daar moeilijk te ervaren, maar hij is er wel. Dat Dodo daarover zo stellig was, is ook een gevolg van het feit dat hij lang gezocht heeft naar de verbinding. Dat hij, ten tijde van het interview, sinds kort met pre-pensioen was, lijkt daarbij ook een rol te spelen. De existentiële noodzaak om de zondag en de maandag te verbinden, is daarmee minder groot geworden.

Karel

Karel is zich ervan bewust dat hij de traditie heeft overgeleverd gekregen en is ook trouw aan wat hij overgeleverd gekregen heeft. Bovendien is hij zich ervan bewust dat hij de traditie op zijn beurt wil doorgeven. Daarmee betoont hij zich een klassiek-moderne traditionalist, hoewel hij dat in eerste instantie ontkent: *'Traditionalist is te sterk, want ik wil best allerlei nieuwe dingen proberen. Als je zegt traditionalist in de zin van het beeld: er was iets voor en er komt iets na, ja dat absoluut. De kerk is een beetje geleend bezit. Het is er ook voor mensen die er misschien nog niet zijn of nog niet meedoen. Maar betekent dat dat je alles precies moet laten zoals het is? Nee natuurlijk en zeker al niet als remonstranten. Het aantal remonstranten-van-huis-uit is toch een kleinere groep geworden. Dat betekent wat mij betreft ook dat dingen uit andere tradities, die anderen meenemen, en waar ze erg aan hechten gewoon een plek kunnen vinden'* (interview 23 juli 2008).

Met traditionalist wordt niet bedoeld dat hij niet openstaat voor nieuwe ideeën. Tradities veranderen inderdaad. Karel gaf daar blijk van. Karel is geen traditioneel mens en leeft evenmin in een traditionele context. Traditionalisme betekent hier iets anders.

In de eerste plaats dat hij de waarde van de traditie praktisch-rationeel duidt. Wat hij zei over de waarheid van traditionele geloofsvoorstellingen past in Giddens' duiding dat traditionele waarheden een formulair karakter hebben. Ze zijn niet waar in propositionele zin, maar krijgen betekenis in het rituele domein van de traditie. Daarmee kunnen klassieke geloofsvoorstellingen en geloofstaal niet zomaar terzijde geschoven worden. Twijfel is wel het minste, stelde Karel. De uiteindelijke betekenis van het geloof blijkt namelijk in de waarde van het geloof in crisissituaties. Geloven krijgt betekenis bij de identiteitscrises, die onlosmakelijk verbonden zijn met identiteit in de hoogmoderne samenleving. Daarmee is de geloofstraditie niet de context van de levensloop, maar een levensgebied dat een functie heeft om in crisissituaties de samenhang van de levensloop te garanderen.

In de tweede plaats werpt hij zich op als hoeder van de traditie. Hij legde daarbij een verbinding met zijn werkervaring. Die maakte hem geschikt als kerkenraadslid. Bovendien benadrukte hij de praktische kanten van het werk. Zijn rol

was het mogelijk maken van de geloofspraktijk zoals die tot uitdrukking komt in de geloofsgemeenschappen en de tradities die zij belichamen. Zijn ambities reikten echter verder. Bij zijn aantreden als kerkenraadslid sprak hij ze uit: hij wil niet het licht uitdoen, maar de fakkel overdragen aan de volgende generatie.

Bovendien wil hij de integriteit van de traditie bewaren. Dat betekent dat hij het eigen karakter van de RB, plastisch beschreven in termen van de gespecialiseerde wijnhandel, wil handhaven. Een middel daarbij is ballotage. Dat middel zou een te grote verandering van de traditie afremmen, door het aantal mensen te beperken dat lid of vriend wil worden, of ten minste te selecteren tussen wie wel of niet past in de bestaande geloofsgemeenschap. Daarin komt niet alleen het afgezonderde karakter van de traditie tot uitdrukking. Het lijkt bovendien een poging om de afzondering te benutten om de aantrekkelijkheid van de geloofsgemeenschap te vergroten.

